

УДК 912.43(477)

МАЗУР В.М.

НАЗВА “УКРАЇНА” У ДАВНІХ ГЕОГРАФІВ

Територія, на якій формувалася українська народність у X-XII ст. продовжувала мати назву Русь. Народ називав себе Руссю, людьми руськими, русинами, а свою мову – руською.

Разом з тим у XII ст. з'явився термін “Україна”, який стане етнонімом наших земель. У писемних джерелах вперше назва “Україна” зустрічається під 1187 роком у Київському літописі. Літописець пише, що в зв'язку із загибеллю князя Володимира Глібова у битві з половцями на півдні Переяславщини “плакалася по нем вси переяславцы... о нем же Украина много постана”.¹

Однак після розпаду Київської Русі українські етнічні землі потрапили під контроль Литви, Польщі, а згодом Московської держави та Російської імперії. В російській історіографії наш етнонім “Україна” визначили як “окраїну” Росії, й наші землі називали “Юго-Западным краем” або Малоросією, а українців іменували малоросами, черкасами, хохлами.² тому дуже важливо відтворити історичну істину щодо походження і вжитку назви нашої землі. Як у середовищі

українського народу, так і наших сусідів. Загальновідомо, що назви “Україна”, “Вкраїна” означають “край”, “країна” і ні в якому разі не “окраїна”.

Це загальновідомі факти нашої історії, які можуть бути використані при вивченні етногенезу українського народу, особливостей формування його етнічної території та її історичної назви.

Вивченням та пошуком давніх географічних карт, на яких містилася наша етнічна територія, займалося багато українських дослідників. Чи не найбільше у цій справі досяг С.Шелухін, який побував у багатьох архівах, бібліотеках, музеях країн Західної Європи і наслідком його пошукової роботи було видання книги: “Україна – назва нашої землі з найдавніших часів”, що вийшла друком у Празі 1936 р. Певний внесок в дослідження картографічного матеріалу, пов’язаного з нашою землею, здійснили такі відомі вчені як І.Борщак, К.Подільський, В.Січинський, Л.Білецький, В.Тукалевський, О.Андріївський, О.Гайманівський, І.Демченко та ін.

Впродовж XV-XVIII ст. Україну відвідало безліч іноземних посланців, подорожуючих, купців, дипломатів, які під час подорожі користувалися географічними картами. Слід зазначити, що в цей період в країнах Західної Європи було досить багато картографічних майстерень, які виконували масу замовлень на їх виготовлення.

Іноземці, які готувалися до поїздки в Україну, намагалися придбати географічну карту, на якій позначалися назви, котрі були добре відомі в народі й найбільш поширенні. Тому на мапах вживалися протонародні назви країв, міст, сіл, річок, озер і т. ін. Проте зрозуміло, щоб розпитати про шлях у місцевого населення, потрібно було мати на картах назви річок, сіл, міст, урочищ мовою тубільного населення, яке б розуміло про що його запитують, чого шукають, чого потрібно подорожньому. Пригадаймо опис подорожі австрійського посланця Еріха Лясоти в 1594 році на Запоріжжя до козаків. Або подорож у 1653 році Павла Алепського через Україну в Московію. Їхали вони по території України й питалися шляху в місцевого населення. Найкраще допомагала на карті місцева народна назва, всім зрозуміла. Купець Мотіель, що їздив із Франції в 1580 році через Україну в Туреччину теж мав географічну карту. А знайшов її у Паризькій Національній бібліотеці український дослідник Ілля Борщак, на якій наша етнічна територія має назву “Україна”. Ним була віднайдена в архіві Міністерства Закордонних справ Франції ще одна географічна карта, котру було виготовлено в 1572 році з наказу короля Карла IX для його брата Генріха Анжуйського. На цій мапі територія по обох боках Дніпра має напис: “Ukraine” – Україна. Цим написом охоплено Слобідську Україну (Харківщину) і територію сучасної Полтавщини, Херсонщини і Дніпропетровщини, а нижче написано: “Cosagues” – козаки. Ці дві географічні карти з назвою “Україна” в XVI ст. ясно свідчать, що народна слов’янська назва нашої етнічної території “Україна” була в XVI ст. і в міжнародному вжитку.³

Географічних мап XVII і XVIII ст. з назвою “Україна” можна бачити по музеях, архівах, бібліотеках в Італії, Франції, Німеччині, Австрії, Голландії, Англії, Польщі та інших країнах. На них наша етнічна територія називається “Україна”, а Московія зветься Московією, а не Руссю і не Росією. Як відомо, ці дві останні назви були запозичені від нас – українців московітами, а точніше привласнені царем Петром I на початку XVIII ст. для іменування Московської держави.

Французький інженер Гійом Левассер де Боплан, перебуваючи на службі у польського короля, працював на Україні з 1630 до 1647 рр. І відправився у Францію перед повстанням українського народу на чолі з Богданом Хмельницьким. Після повернення на батьківщину він надрукував дві географічні карти на яких назва “Україна” відноситься до Київщини по обидва боки Дніпра, Брацлавщини, Поділля, Покуття, Чернігівщини.

У 1650 році у Руані побачило світ перше видання книги Г.Левассера де Боплана “Опис України” в якій було поміщено комплект карт на восьми аркушах, а на двох – генеральну карту України. На останній визначено межі України – на сході від Московії й на заході до Трансильванії, крім того нанесено воєводства: Київське, Волинське, Брацлавське, Чернігівське.⁴

У цьому ж 1650 р. В Данцигу майстерня Гільйома Гондіуса випустила своє видання Бопланових мап України з латинським заголовком “*Delineatio specialis et accurate Ukrainae, cum suis palatinatibus ...*” Бопланові карти України передрукував у Амстердамі Петро Шенк, а Мозес Пітт в Лондоні. Генеральна карта Пітта має заголовок: “*Typus generalis Ukrainae, vive palatinatuun Podoliae, Kioviensis et Brac-zlavinsis...*” Пітт видав також карти окремих регіонів України: Поділля, Брацлавщини, Покуття, вказавши, що це “*Pars Ukrainae*” – частина України.

Французам і англійцям не легко було вимовляти своєю мовою слов'янську назву “Україна” і вони вимовляли і писали по-різному. А по-латині всі робили це майже однаково: на карті Мотієля (1580 р.) – *Uckrania*, де Вітта (1632 р.) – *Ucrainia*, Г.Гондіуса (1641 р.) – *Ukrania*, де Біплана (1650 р.) *Ukrania*, у Пітта – *Ukrania*. В французькій вимові Боплан писав по-різному: *Ukraine*, *Ukrainie*, *Ukraine*, але по-латині у нього всюди лише *Ukraina*. Отже, латинську назву “Україна” він всюди писав однаково “*Ukraina*”, іноді з додатком, що ця назва “*Vulgo*” – народна, загальна. Для Московії всюди назва “*Moscovia*” – Московія.⁵

Як свідчить український вчений – історик у діаспорі Сергій Шелухін, в Парижській Національній бібліотеці зберігається географічна карта італійського географа Сансона 1641 р., перевидана в Римі у 1678 р. на цій карті територія України має на собі напис “*Ukraina o Paese de Cosacchi*” (Україна – Земля козаків). Територія ця займає обидва боки Дніпра, Волинь, Полісся, Галичину. Назви Русі чи Росії на ній немає, а Московію названо “Московія”.

Там же зберігається мапа італійського географа Корнетті, видана в 1657 р. і перевидана в Римі 1688 р. Тут майже все, як і на карті Сансона і такий же напис з назвою: “Україна – земля козаків”.

В тій же Парижській Національній бібліотеці, у польському відділі, зберігається карта, виготовлена 1646 р. На ній територія по обидва боки Дніпра має на собі напис “*Ukraine*” – Україна.

На географічній карті Дюваля, виданій в Парижі 1669 р. зазначено, що це карта “Польського королівства і держав, які від нього залежать”. В числі цих держав названа “Україна” територія якої займає обидва боки Дніпра і має на собі напис: “*Ukraine*” – Україна. Польща подана окремо і названа Польщею, а Московія названа Московією. На мапі голландського географа Фредеріка де Вітта, яка видана в Амстердамі між 1665-1680 роками, Московію названо Московією, а територія по обидва боки Дніпра має напис “*Ucrainia*” – Україна.

В Парижській Національній бібліотеці зберігається карта англійського географа Мордена, датована 1700 р., але складена – значно раніше. В її заголовку сказано, що це карта “штатів” (держав) Великої Польщі і ним названо Польщу,

Литву, “Україну”. На карті територія по обидва боки Дніпра має напис “Ukraine”(Україна), а нижче під нею написано по-англійськи “the Zaporovia lands ” (Україна і Запорозькі землі).

Там же знаходиться географічна карта, видана Матієм Савтері в Аухсбурзі за часів війни Московії з Туреччиною 1773 року. На ній по обидва боки Дніпра напис “Ukraine” (Україна), а на півдні “Земля запорозьких козаків” і показана Запорозька Січ.⁶

В Слов’янській бібліотеці в Празі містяться географічні атласи з мапами України. Зокрема в атласі німецького географа Хрістофа Вейгеля є спеціальна карта України, датована 1699 роком на якій написано: “Die Ukraine...” “ На цій же карті виділено різними фарбами Волинь, Покуття, Брацлавщину, Поділля, Київщину, Чернігівщину, Сіверщину. Нижче Києва йде напис по обидва боки Дніпра: “Russia Rubra “ (Червона Русь), а ще нижче також по обидва боки Дніпра є напис “ Ukraine“ (Україна).

В бібліотеці Українського соціологічного інституту в Празі зберігається збірка географічних карт датованих 1663-1745 рр. На цих мапах назва “Україна” позначена по обидва боки Дніпра, а на півдні – “Cosagues Zaporoski “ (Запорозькі козаки). Біля Львова напис: “Palatinat de Russie“ (Руське воєводство). На північний схід від України написано: “Moscovie “ (Московія). Крім вище названої бібліотеки, великий картографічний матеріал зберігається і в інших бібліотеках Чехії і Словаччини. Так, в Оломуцькій бібліотеці знаходиться атлас, що містить 29 мап, котрі відносяться до першої половини XVIII ст. В цьому атласі є мапа Європи в якому Україна позначена по обидва боки Дніпра. На іншій карті із заголовком “Russia Rubra“ (Червона Русь) показано Галичину, Полісся, Волинь і сучасну Полтавщину. Під цим написом від Збаража на схід за лівий берег Дніпра йде напис “Ukrania“ (Україна).⁷ В цьому ж атласі є мапа із заголовком написаному по-німецьки: “Russland oder Moscau“ – (Росія або Москва). На цій карті нанесені й інші землі, зокрема Карелія, Ліфляндія, Інгерманландія з Петербургом, Тверська земля та інші, а також є напис по обидва боки Дніпра: “Die Russische Ukraine oder Cosackenland“ – (Російська Україна або Козацька земля). Як бачимо німці Московію називають “Руссланд”, Росією згідно з наказу царя Петра I 1713 року. У інших країнах Європи на географічних картах Московія залишається бути Московією, а не Росією. В цьому випадку можна припуститися думки, що перейменування Московії на Росію у московитів на руських відбулося після 1713 року за порадою німців. Як відомо, поздоровляючи царя Петра I з перемогою під Полтавою, австрійський імператор в листі до нього радив усіх українців виселити до Сибіру заради свого спокою, а звільнені українські землі колонізувати німцями. Цю ідею підтримала німкеня Катерина II, яка знищила Запорозьку Січ і степову смугу України почала заселяти німцями.

У вже згаданий Оломуцькій бібліотеці міститься атлас географа Самсона датований 1692 роком. На одній з карт цього атласу Галичина зветься Russie Noir (Чорна Русь), а на схід від неї написано: “Ukraine ou Pays des Cosagues”- Вкраїна (Україна), або Земля козаків. В цій же бібліотеці зберігаються мапи виготовлені географами Петром та Августом Шенками в Амстердамі, датованими 1705 роком, Гепардом і Леонардом Вальс, Федеріко де Вітт, Данкерсом, Гоманом, Сетером та ін., мапи яких відносяться до другої половини XVII і XVIII століть й територія України на них означена по обидва боки Дніпра.

У відділі географічних карт Німецької державної бібліотеки в Берліні зберігається карта України, яка була виготовлена географом Ернестом Готлібом фон

Берге в 1681 році. Він з 1670 по 1678 рік побував у Московії, Україні і Татарії. Склавши карту України, Берге на її полях зробив напис: “ Україна має свої межі, це окрема країна зі своїми політичними границями, над нею московський цар має протекторат”. Далі Берге пише, що Московська держава шириться “ до границь України”. Московія у нього в 1681 році не Росія, а Московія.⁸

На основі аналізу, вищеподаного картографічного матеріалу, представленого італійськими, французькими, голландськими, англійськими, німецькими географічними картами XVI-XVIII століть, можемо припуститися таких висновків:

1. Назва нашої етнічної території слов'янським іменем “Україна” була загальноприйнятою в міжнародному вжитку.
2. На мапах ХУІ ст. Україна зветься то Сарматією то Руссю, то власною її назвою “Україна”.
3. З початку ХУІІ ст. Україна іменується “Україною”, а Східна Галичина – Руссю.
4. На картах ХVІІІ ст. наша етнічна територія називається Україною, а також Землею козаків та Червоною Руссю.
5. Давні географи ніколи не ототожнювали “Україну ” з “окраїною” і не називали Україну окраїною чи то Польщі, чи то Московії.
6. Назва України Малою Росією, Малоросією на картах ХVІ-ХІХ ст. західноєвропейських географів не зустрічається. Ці назви вигадали московські можновладці, які намагалися перетворити Україну на звичайну провінцію Московської імперії, що з часом і зробили.
7. До ХVІІІ ст. Московія на картах західноєвропейських географів пишеться Московією, Московською державою, Московським царством, а не Руссю, або Росією. Цю останню назву, як відомо, запозичив у нас – українців цар Петро І у 1713 р.
8. Україна в ІХ-Х століттях, коли ні Польської, ні Московської держав ще не існувало, була вже великою державою. В старих писемних пам'ятках, які дійшли до нас, назва “Україна” була вже вжитою у 80-х роках ХІІ ст. В ті часи Польща ще формувалася як держава, а Московської держави взагалі не було.

1.Рибалка І.К. Історія України. -Харків, 1995.-Ч.1.-С.79. 2.Пономарьов А.Українська етнографія.-К., 1994. - С.115. 3. Шелухін С.Україна - назва нашої землі з найдавніших часів. - Дрогобич, 1992.-С.166. 4. В.Січинський. Чужинці про Україну.-К., 1992.-С.67. 5. Шелухін С. Україна - назва нашої землі з найдавніших часів.- Дрогобич, 1992.- С.172. 6. Шелухін С. Назва України в давніх джерелах. - Ужгород, 1932. - С.6. 7. Шелухін С. Україна - назва нашої землі з найдавніших часів. - Дрогобич, 1992. - С.191. 8.Левансон Л. Невідома карта. - Берлін, 1932. - С.41.

The article deals with the problem of the historikal name of the Ukrainian ethnic territory usearched by ancient western European geographers, such as Motiel, de vitt esondius, de Boplan, Pitt, Mordin, Duval, Weigel, von Berge, Sanson, Kornetti, Sevtter, Dankers and others, aecording to the geographical maps compiled by them the territory on both banks of the Dnipro is called “Ukraine”.